

Jak již bylo uvedeno v první části, výzkumná pozornost byla věnována hodnotovým orientacím mládeže z hlediska jejich vztahů k obraně, a zvláště pak nejvýznamnějším sociálním skupinám v armádě – vojákům v základní službě a vojákům z povolání. Tyto poznatky mají nejen historickou, ale v souvislosti s probíhající profesionalizací armády i vysokou aktuální hodnotu.

Vojáci v základní službě

Pro poznání vojáků v základní službě měly podstatný význam výsledky výzkumu **hodnotové orientace československé mužské mládeže ve věku od šestnácti do třiceti let**, který se uskutečnil v roce 1991 a zabýval se zároveň postoji k obraně vlasti, armádě, vojenské základní službě a vojenské profesi. Porovnával hodnoty a postoje branců, vojáků v základní službě a mužů po jejím ukončení. Analyzoval tak zároveň vliv vojenské základní služby na utváření hodnot a postojů mladých mužů. Zkoumal souvislosti mezi výkonem vojenské základní služby s hodnotovými orientacemi vojáků. Konečně věnoval i pozornost hodnotovým orientacím občanů v civilní službě.

Výzkum ukázal, že **mezi hodnotové dominanty současných mladých mužů patří život v míru, kamarádství a stálá, zajímavá a společensky užitečná práce**. Dále pak rodina či vážná známost, čestné jednání, láska a sex, zdraví a životospráva a pravda. Na druhé straně nízkou byly hodnoceny politické a společenské hodnoty – vlastenectví, bezpečnost státu, aktivní podíl na rozvoji demokracie včetně hodnoty společenského uznání a úspěchu.

Nejmenší intenzita byla u hodnoty společenské participace, tj. vlivu na veřejné záležitosti, a víra v Boha.

Pokud jde o satisfakci, nejvíce byli mladí muži spokojeni s realizací hodnoty kamarádství a dobré party, mírového života, s vlastním aktivním přístupem k zdravému životu (omezování kouření a alkoholu) a s hodnotou lásky.

Nespokojeni byli s hodnotami demokracie a s možností ovlivňovat veřejné záležitosti. Vzhledem k tomu, že právě těmto hodnotám přikládali mladí lidé malý význam, neměla jejich nespokojenost motivující charakter. Mezi hodnoty, k nimž naopak zaujímalí kritický postoj a přikládali jim značnou důležitost, patřilo čestné jednání, ochrana přírody, stálá práce a peníze.

Ve srovnání s minulostí byly výraznější individualisticky zaměřené **hodnoty osobní svobody**, tj. života podle vlastních zásad bez ohledu na mínění ostatních, jimž mladí lidé přikládali větší význam než společenskému úspěchu, penězům, vzdělání, společenské participaci a soukromému podnikání.

Dále bylo patrné, že v hodnotové orientaci mladých mužů **trvale klesal význam politických a společenských hodnot**. Při celkovém souhlasu se společenskou změnou měly ideály demokracie a humanismu zatím v hodnotovém systému mládeže podřadné místo, mladí

lidé na uplatnění těchto hodnot rezignovali a zaměřovali aktivitu do oblastí, v nichž očekávají rychlý osobní úspěch – jako je podnikání, sebevzdělávání, záliby, rodina, přátelé ap. Dokládal to znovu opětovný vzestup hodnoty klidného života bez napětí a rizik, výraznou valorizaci hodnot sociálních jistot garantovaných stálou, nikoliv jen zajímavou a společensky užitečnou prací.

Pro postoj k vlasti a její obraně byla patrná **devalorizace hodnoty národa**. Proto i hodnota vlastenectví byla přijímána se značnými rozpaky a mládež k ní byla převážně lhostejná. Přitom je patrné, že hodnota vlastenectví je nacionalisticky podmíněná.

Mládež české národnosti uznávala podle výzkumu nutnost obranyschopnosti země, byla do určité míry ochotna na obraně vlasti participovat, ale byla přesvědčena, že tato úloha přísluší především vojenským profesionálům. Uznávala, že těžkosti a obtíže patří neodmyslitelně k vojenské službě, ale domnívala se, že současný způsob výcviku není příliš účinný.

Ve srovnání s českou mládeží mladí muži slovenské národnosti více akceptovali nutnost obranyschopnosti, ale ani oni nebyli ochotni spojovat svou dráhu s kariérou vojáka z povolání. Souhlasili s výrokem, že stát je bez armády bezmocný, avšak těžkosti a strádání současného způsobu výkonu vojenské služby nepokládali za nutné. Nedomnívali se, že by mladí muži zneužívali možnosti odchodu do civilní služby.

Z národnostního hlediska pak bylo pozoruhodné, že nejpozitivněji se ke sledovaným hodnotám stavěli mladí muži maďarské národnosti.

Autoři výzkumu konstatovali, že výpovědi vojáků v základní službě dokumentují paradox, že většina mladých mužů sice uznává nutnost budovat obranu státu, chápe význam, jaký má pro její zajišťování bojeschopná armáda, přijímá kázeň a pořádek jako nezbytný atribut vojenské organizace, avšak k vlastnímu výkonu vojenské základní služby zaujímá silně kritický, až negativistický postoj. Mezi vojáky byly také velmi rozšířeny pacifisticky laděné postoje, které však neoslabovaly natolik jejich představy o obraně státu, aby odmítali všeobecnou brannou povinnost. Naděje však téměř všichni vkládali do profesionální armády.

Vojáci v základní službě byli skupinou mladých mužů, kteří projevovali nejkritičtější postoje k obraně státu, armádě, vojenské základní službě i k vojenským profesionálům. Příčinou byli velitelé, vlastní vojenské činnost i vojenské prostředí. Reorganizace a redislokace a možnost civilní služby jen účinek těchto příčin znásobily a zároveň zúžily prostor pro intenzivní vojenský výcvik, který vojáci považovali za rozhodující náplň své vojenské služby. Především tento fakt v nich vyvolával pocity ztraceného času a vedl ke konfliktům s veliteli. Proto pro ně neměly podstatný význam ani vojenské tradice.

Ve srovnání s předcházejícími dvěma desetiletími se u mladé generace projevovala tendence k menší preferenci společensky zdůrazňovaných hodnot, devalorizace tradičních vojenských hodnot a vlasteneckých ideálů obrany země, zdůraznění individuálních a skupinových hodnot, preference hodnot bezpečí a zajištění budoucnosti.

Výzkum prokázal, že v době vojenské služby se struktura hodnotových orientací mladých mužů rozšiřovala a prohlubovala také o hodnoty, jimiž jsou kompenzována omezení a jednostrannosti vojenského prostředí, tj. hodnoty klidu, rodiny a známosti s děvčetem, stále práce, kamarádství a party.

Pokud šlo o **občany vykonávající právě civilní službu**, byla s jejím průběhem většina spokojena. Jejich negativní postoje k obraně a armádě byly kritičtější než u ostatní populace. K hodnotě vlastenectví byli převážně lhostejní. Nechuť k vojenské službě však byla převážně

motivována obavami před novým prostředím a náročnými podmínkami jejího výkon. Náboženské motivy byly zcela v pozadí. Jen desetina volila civilní službu z morálních důvodů. Uvážlivější volby civilní služby byly před jejím nástupem než v jejím průběhu, kde rozhodovaly aktuální situační vlivy.

Obecně lze na základě tehdejšího výzkumu shrnout, že **hodnoty a postoje mladých mužů byly typickým příkladem napětí mezi hodnotovým ziskem a hodnotovou obětí**. Nároky mladých mužů na osobní svobodu stoupaly, aniž by byly kompenzovány vyšší mírou odpovědnosti vůči veřejnosti, demokracii a rozvoji společnosti.

Výzkum **Vůle k obraně a vztah k armádě** mezi vojáky v základní službě ukázal, že měli jen malý pocit vojenského ohrožení. Přesto se však domnívali, že je potřebné zajistit obranyschopnost a bezpečnost státu. Současně se v jejich názorech na zabezpečení obrany promítly integrační a desintegrační procesy v Evropě. Kromě úlohy obrany státu armádě přisuzovali i povinnosti při překonávání živelních a ekologických katastrof a masové imigrace.

Vojenskou základní službu chápali a přijímali z ekonomických důvodů, měli však zájem na co nejrychlejší profesionalizaci armády. Armádě důvěrovala jen necelá pětina vojáků v základní službě. Vojáci převážně spoléhali především na mezinárodní zajištění obrany, ne na vlastní vojenskou sílu. O existenci parlamentní kontroly armády byla přesvědčena jen pětina vojáků v základní službě, více než třetina se domnívala, že je nedostatečná, a to především proto, že poslanci tuto problematiku neznají.

Výzkum na téma **Vztah vojáků v základní službě k duchovním hodnotám a k náboženství** potvrdil u této věkové sociální skupiny působivost transcendentních hodnot, např. čestného a pravdivého jednání. Orientace na duchovní hodnoty nebyla u vojáků nutně spojena s náboženskou vírou, ale spíše s humanistickými ideály a zásadami. Znepokojivé bylo zjištění, že silnější náboženská tolerance je provázena slabší tolerancí nacionální, což bylo patrnější u Slováků, zvláště v jejich vztahu k Maďarům. Religiozita vojáků nijak zvlášť neovlivňovala jejich zájem o civilní službu. Věřící vojáci i přes pacifističtější postoje měli pozitivnější vztah k obraně, k plnění vojenských povinností. Projevovali se jako vojáci ukáznění, klidnější, vyrovnanější a byli převážně hodnoceni dobře.

Vztahy mezi vojáky a problémy adaptace na vojenskou základní službu

V centru pozornosti veřejné politiky a zájmu občanů o vojenské otázky a službu v armádě byly **vztahy mezi vojáky a problémy adaptace na vojenskou základní službu**. A to proto, že vzhledem k dosavadnímu životnímu stylu představoval výkon vojenské základní služby pro mladou mužskou generaci značnou fyzickou a psychickou zátěž, a to zvláště pokud jde o počáteční adaptační období.

I když zdroje stresového počátku adaptačního procesu byly širší, hlavní bylo **šikanování**. Bylo dílem převážně vrstevníků, kteří narukovali jen o něco dříve než nováčci. Možné bylo pouze při benevolenci vojáků z povolání, i když oni samotní se na něm podíleli jen minimálně. Nesporným vyústěním však bylo vážné narušení interpersonálních vztahů s důsledky pro úroveň obranyschopnosti i vztahy veřejnosti k armádě.

Kritické postoje nováčků k úrovni interpersonálních vztahů byly podmíněny jak nedostatečnou péčí vojáků z povolání o potřeby vojáků v základní službě, tak vztahy mezi jednotlivými nástupními termíny. Čím déle vojáci v základní službě sloužili, tím pozitivněji hodnotili interpersonální vztahy v jednotce a vztah k zastávaným rolím, tj. vojenským funkcím, ale

zároveň se identifikovali s tradicemi staromazáctví, projevovali negativní vztah k vojenskému výcviku a režimu i k vojákům z povolání. Průmět neformálních vztahů v jednotkách měl tedy spíše negativní vliv a charakter. Své sehrávala nedostatečná informovanost o armádě a z ní vycházející zkreslené představy, které se korigovaly teprve v průběhu vojenské služby.

Velitelé nebyli dostatečně připraveni a schopni řídit a vést podřízené, rozvíjet v jednotce neformální komunikaci, překonávat bariéry mezi jednotlivými sociálními skupinami v armádě a účinně motivovat podřízené k plnění jejich rolí. Nejkritičtější byla především jejich tolerance **staromazáctví**, za níž byla lhostejnost a snaha si ulehčit výkon své pracovní profesní role.

Gnoseologickou determinantou nejspíš byla skutečnost, že sami hodnotili interpersonální vztahy v jednotce a plnění úkolů výrazně lépe než jejich podřízení. Jejich role byla však ztížena tím, že u téměř třetiny vojáků v základní službě se projevovaly rysy maladaptovaného chování, které si kompenzovali v průběhu vojenské služby velmi často právě šikanováním nováčků.

Podle výzkumu představovalo staromazáctví v jednotkách pevně zavedený systém statutů, rolí, norem, tradic, rituálů a neformálních vnitroskupinových vztahů, jimiž bylo regulováno chování vojáků a před kterým velitelé dobrovolně nebo pod tlakem okolností většinou kapitulovali. Jako kdyby bez těchto manýr nebyla armáda schopna fungovat. Ale nejen to, téměř třetina vojáků z povolání v podstatě tolerovala staromazáctví jako spolehlivý prostředek výchovy mladších vojáků ke kázní, soběstačnosti, odpovědnosti a respektování autorit. Odsuzovali šikanování, ale jako by někteří neviděli jeho spojitost se staromazáctvím.

V hodnocení staromazáctví převažovala jakási pseudoteorie reciprocit: **„Teď sice jsi šikanován, ale tyto praktiky pro tebe znamenají budoucí výhodu.“**

Co vojáci v základní službě – nováčci – považovali za nemorální a nedůstojné, to se jim v dalším průběhu vojenské služby jako nemorální a nedůstojné již nezdálo. O tom, že nešlo pouze o nějakou tendenci, ale existující situaci svědčilo zjištění, že např. bolestivý a ponižující rituál tzv. pasování na mazáky akceptovaly nejen tři čtvrtiny služebně starších vojáků v základní službě, ale i dvě třetiny nováčků!

Bylo tedy patrné, že šlo o hlubší morální defekty, zdaleka přesahující etický prostor armády. Byly s tím totiž zároveň spojeny hodnoty skupinové solidarity, seniority a utajování. Bohužel se týkalo takových na vojně nedostatkových hodnot jako bylo využívání volného času, uvolnění z nepopulárních činností, přednostního odběru stravy ap.

Právě perspektiva kvalitativní změny v zastávané sociální pozici a z ní plynoucího statusu a role, vázaná podmínkou bezpodmínečného podřízení se normám staromazáctví, byla psychologickým faktorem reprodukce tohoto systému v armádě. Proto postihovalo v podstatě všechny vojáky v základní službě, kolem devadesáti procent. Iniciátorem byla přitom menšina převážně maladaptovaných vojáků, kteří ovšem svou negativní roli mohli sehrát pouze při konformitě, nerozhodnosti a tudíž podpory většiny. Jen pětina služebně starších vojáků projevovala odpor proti šikanování, ale byli kvůli tomu ostatními ignorováni a vystaveni opovržení.

Jako formy šikanování se nejčastěji uváděly fyzické tresty, týrání, poškozování zdraví, vynucování nejružnějších úsluh, ponižování, zesměšňování, omezování osobní svobody, psychický nátlak, nesmyslené rozkazy, zbytečné aktivity, úmyslné ztěžování činností, vykořisťování služebně staršími vojáky a plnění úkolů za ně – teprve na posledním místě bylo jednání vojáků z povolání s vojáky v základní službě!

Šikanování se projevovalo zvláště při úklidu ubytovacích prostor, v době osobního volna v kasárnách, v rámci výkonu dozorcí a strážní služby, v době výcviku, po večerce, při ošetřování zbraní a techniky a nejméně na vycházkách.

Příčinou utajování šikanování byl především budoucí osobní prospěch, strach ze sankcí, nedůvěra k velitelům a konformita vůči negativním neformálním skupinovým normám. Hlubšími axiologickými příčinami pak zjištěný posun hodnot mladé generace od vlastenectví, kázně a pořádku k hodnotám osobní svobody, samostatnosti, individuality, sebeurčení, spolurozhodování, úspěchu a prosperity. Averse vůči vojákům z povolání a vojenské službě byla tedy podmíněna i odporem vůči oficiálním normám vojenského života. Protikladnost těchto norem se staromazáckými tradicemi tuto averzi jen prohlubovala.

Možnost odstranit šikanování byla podle názorů vojáků v základní službě především v profesionalizaci armády, dále ve zlepšení podmínek výkonu vojenské základní služby, ve větší vnímavosti a spravedlnosti velitelů vůči vojákům, v důslednějším vyšetřování a přísnějších postizích iniciátorů a vykonavatelů šikanování, v postihu nezasahujících velitelů, v lepším výběru poddůstojníků i mužstva vůbec.

Vezmeme-li v úvahu všechny objektivní i subjektivní příčiny včetně možností je řešit, **hlavním subjektem redukce šikanování a jeho budoucí eliminace byla především řídicí a výchovná činnost velitelů, zvláště čet a rot, a jejich serióznější příprava na plnění těchto rolí.**

Vojáci z povolání

Pro efektivní řízení a velení je podstatná znalost pracovní motivace vojáků z povolání. Umožňuje poznat příčiny jejich chování a jednání, i volit vhodné formy a prostředky, jak vyvolávat, usměrňovat a udržovat jejich aktivitu.

Výzkum prokázal, že pokud jde o pracovní motivaci vojáků z povolání, byla dva roky po listopadu 1989 příznivá situace. Většina důstojníků a praporčků měla k vojenské službě kladný vztah, jejich hodnotová orientace byla **převážně pozitivní**.

Bylo tomu tak mj. proto, že v roce 1990 odešla značná část nespokojených vojáků z povolání z armády a zůstali většinou ti, kdo měli dobrý vztah k vojenské službě (80 %). Dvě třetiny z nich chtělo sloužit až do konce produktivního věku, resp. dokud je armáda bude potřebovat. Zároveň se však vzhledem k vnitropolitické situaci výrazně zvýšily jejich sociální nejistoty.

Bylo patrné, že v souladu s koncepcí humanizace armády vzrostl zájem velitelského sboru o práci s lidmi. Zároveň však byl zjišťován menší zájem o výcvik, vlastní vojenskoprofesionální přípravu a další činnosti, které mají pro realizace základních funkcí armády podstatný význam.

Nepříznivá situace se projevovala také pokud jde o saturaci potřeb vojáků z povolání, a to zvláště pokud jde o možnost participativního řízení, pracovního zařazení, dostatku času k výkonu funkce i reprodukci pracovní síly, spravedlivou odměnu, prestiž vojenského povolání, možnosti samostatného tvůrčího myšlení a jednání, uznání nadřízených, respektování názorů a návrhů, využití schopností, osobní vývoj a postup. Kritický byl také stav základních faktorů sociálního prostředí, v němž vojáci z povolání pracovali a žili.

Výzkumní pracovníci na základě šetření upozorňovali, že nedojde-li k uspokojení alespoň nejkritičtějších potřeb, lze s největší pravděpodobností očekávat, že se nepodaří aktivizovat vnitřní tvořivé síly vojáků z povolání a nedojde proto k očekávané změně autokratického stylu řízení, založeného pouze na příkazech a sankcích.

Sociální výzkumy také reagovaly na absenci personální politiky profesionalizace armády a neexistenci racionálních zásad personální práce při reorganizaci, redislokaci a snižování počtů armády.

Bylo zjištěno, že hlavním problémem nebyla profesionalizace, ale **reprofesionalizace**, a to zvláště vzhledem k potřebám nové organizační struktury a zkracování délky vojenské základní služby. Konkrétně řečeno to znamenalo snížení možnosti celoživotního uplatnění v armádě ve prospěch vojáků z povolání se střednědobými a především pak krátkodobými úvazky, tzn. ve prospěch nižších důstojníků, praporčíků a poddůstojníků. Současně se předpokládal růst skupiny vojenských profesionálů na výkonných a obslužných funkcích.

Z hlediska vzdělanosti to znamenalo postupný pokles počtu důstojníků s úplným vojenským vysokoškolským vzděláním i praporčíků s úplným středoškolským vzděláním a nábor nových vojáků z povolání s potřebným civilním vzděláním, jimž bude poskytnuto krátkodobější vojenské vzdělání. V opačném případě by nutně došlo ke stárnutí velitelského sboru, zhoršení jeho zdravotního stavu a mobilitní neprůchodnosti pro mladé schopné vojáky z povolání.

Povinností velení armády bylo proto zajistit pro vojáky z povolání adekvátní výstupní podmínky a sledovat jejich uplatnění v civilních povoláních a v občanském životě. A to nejen z humanitních důvodů, ale i z hlediska zpětného vlivu na vojáky v činné službě. Zvláště již proto, že se koncepce celoživotního vojenského povolání přežila. Preferováni zatím byli především nejstarší vojáci z povolání, zatímco o mladší nebylo postaráno v podstatě vůbec. Přitom za posledních deset let odešly z armády, většinou dobrovolně, dvě třetiny mladých vojáků z povolání do 35 let a rok od roku odcházeli stále mladší a mladší. Nejvážnější příčinou byly špatné mezilidské vztahy a špatná organizace práce.

Vojáci z povolání odcházeli z armády zejména proto, aby si zlepšili životní podmínky, a to mnohdy i za cenu nižšího příjmu. Často proto přijímali zaměstnání, které vyžadovalo nižší vzdělání než absolvovali v armádě. Došlo proto i k degradaci jejich společenského statusu.

I přesto však vypovídali, že se **jejich životní podmínky i pracovní uplatnění zlepšily**. Mj. to znamenalo, že jejich vojenská kvalifikace byla v občanském povolání nevyužita nebo dokonce nevyužitelná, a že tedy byla mezi civilním a vojenským povoláním jistá propast. Většina těchto vojáků odcházela z armády bez její pomoci, a proto k ní neměli dobrý vztah.

Výzkum dále zjistil, že přibližně po patnácti letech činné služby nejsou již zpravidla vojáci z povolání schopni zahájit druhou životní kariéru bez trvalého poklesu životní úrovně. Proto by nejpozději do tohoto věku měli odejít a zůstat by měli pouze ti, kdo mají předpoklady pro výkon vojenského povolání jako celoživotního.

Proto v armádách vyspělých demokratických států dostávají vojáci po krátkodobých úvazcích a po střednědobé službě (kolem čtyřiceti let) výsluhový důchod. Zároveň armády zajišťují rekvalifikaci vojáků z povolání a vojenské vzdělávání tu zároveň zajišťuje i výkon civilního povolání. K takovému řešení se dospělo také u nás.

Bohužel odchody mladých vojáků z povolání z armády byly takového rozsahu, že to ohrozilo její funkčnost. Důvod byl jednoduchý: **armáda pro ně přestávala být zajímavá, a proto z ní odcházeli**. Nejčastějšími příčinami odchodu byly představy o možnostech výhodnějšího a lepšího uplatnění schopností mimo armádu, za nimiž se skrývala nespokojenost se současnými možnostmi seberealizace v armádě, nemožnost podnikat a nespokojenost se služebním zařazením, tj. vykonávanou funkcí.

Dále to bylo nízké finanční ocenění vojenské služby spojené s pocitem nespravedlnosti hodnocení a odměňování, špatná organizace práce jako odraz malé koncepčnosti uskutečňovaných vnitroarmádních změn, špatné mezilidské vztahy, dlouhodobé odloučení od rodiny, nemožnost otevřeně vyslovovat své názory a kritiku, malá sociální jistota, nedostatky v materiálním a technickém zabezpečení života a činnosti jednotek a útvarů, omezování volnosti

pohybu pro zajišťování bojové připravenosti a nízká společenská prestiž armády a vojenského povolání. Šlo o problémy dlouhodobě neřešené, nebo řešené neúčinnými opatřeními, i když je potvrzovaly také předcházející výzkumy.

Bývalí vojáci z povolání

Vojenský ústav sociálních výzkumů zveřejnil výsledky výzkumu **o životní situaci bývalých vojáků z povolání, kteří odešli z armády** v roce 1993. Anketní šetření prokázalo, že naprostá většina těchto vojáků působila v civilní veřejnosti jako nositelé pozitivního mínění o armádě. I když většinou neodcházeli z armády dobrovolně, měli na roky, které v ní prožili, dobré vzpomínky a nelitovali, že část svého života obětovali vojenské službě. Pouze 16 % respondentů vyjádřilo úlevu nad tím, že jim změna politické situace v naší zemi a transformace AČR usnadnila přechod do civilu. Většina účastníků ankety se s tímto přechodem vyrovnala bez větších komplikací a poměrně rychle si dokázala najít stabilní a slušně placená místa. Nepochybně k tomu přispěla příznivá situace na pracovním trhu, nízká míra nezaměstnanosti a rozvoj soukromopodnikatelské sféry, v níž bývalí vojáci nejčastěji nacházejí pracovní uplatnění.

Nejkritičtější se k obraně, armádě a zejména k vojákům z povolání vyjadřovala skupina nejmladších respondentů ankety. U nich byly zaznamenány převážně negativní postoje ke kvalitě výzbroje AČR a ke všem hodnoceným aspektům úrovně dnešních vojáků z povolání. Protože šlo o skupinu respondentů, která neměla větší problémy s uplatněním v civilu, hlavním důvodem jejich nepříznivých postojů k armádě byla nedostatečná identifikace se současnou podobou vojenské profese a nespokojenost s tím, že pro krátký čas služby jim při odchodu z armády nebyly poskytnuty větší finanční náležitosti.

Obecně lze říci, že v podstatě **rovnoměrně byly příčinami odchodu mladých vojáků z povolání z armády reálné podmínky vojenské služby a možnosti uplatnění mimo armádu.**

Nebylo možno ani předpokládat, že vzniklou nerovnováhu bude možno u většiny dosud sloužících mladých důstojníků a praporčků překonat poukazováním na vyšší mravní hodnoty a za pomoci ještě dostatečně neutvořené profesionální hrdosti. Proto byl predikován dalších růst tendencí k odchodu, což vývoj plně prokázal.

Krátkodobě bylo možno tyto tendence zastavit citlivějším řešením personálních problémů, dlouhodobě řešení však předpokládalo zásadní systémové změny (adekvátní organizační struktura, řízení pomocí cílů, materiální zajištění činnosti vojsk, personální práce – modely personálních drah, hodnocení podle výkonu, možnost osobního růstu, změny v systému náboru, výstupní podmínky, reforma vojenského školství, legislativní zabezpečení). To se doposud plně nepodařilo.

Výzkumná orientace se nevyhnula i tomu zkoumat **mínění a postoje** bývalých vojáků z povolání. Nejen z jisté stavovské solidarity a zájmu o jejich osudy, ale především proto, že bývalí **vojáci z povolání tvoří do značné míry veřejné mínění o armádě.** Šetření proběhlo koncem roku 1993, kdy došlo k nejpodstatnějšímu personálnímu pohybu v armádě, a týkalo se právě skupiny vojáků z povolání, která v tom roce z armády odešla. Ověřovalo také efektivnost rekvalifikačních kursů, které pro ně organizovala armáda.

Od roku 1990 do konce roku 1993 odešlo z armády přes 25 tisíc vojáků z povolání. Největší skupina (39 %) opustila armádu v roce 1990, v roce 1991 odešlo 15 %, v roce 1992 to bylo 20 % a konečně v roce 1993 odešlo 26 % z uvedeného počtu. Z toho bylo 60 % důstojníků a generálů a 40 % poddůstojníků a praporčků. V roce 1993 odešli 6592 vojáci z povolání a za první dva

měsíce roku 1994 odešli 993 vojáci. 60 % vojáků z povolání odešlo z armády na vlastní žádost (z důvodů hodných zvláštního zřetele nebo po splnění převzatého závazku), 10 % do důchodu a 9 % pro organizační změny.

K největším odchodům došlo v roce 1993 v civilních orgánech a organizacích, v teritoriálních útvech, ministerstvu obrany, generálním štábu, v týlových útvech a na velitelstvích svazků. Více než polovina odcházejících byla mladší než 40 let, více než třetina (35 %) mladší 30 let. Polovina jich sloužila méně než deset let. Třetina byla praporčíků, dvě třetiny důstojníků. Relativně se tedy zvýšila především odchodovost důstojníků.

I když šetření bylo provedeno poštovní anketou (návratnost 38 %) a odpovídali spíše ti v civilu úspěšnější (většina respondentů byla v civilním povolání spokojenější než s vojenským povoláním), přesto byla zjištění v mnohém zajímavá. Předně jen třetina se uplatnila ve státním a veřejném sektoru a dvě třetiny v sektoru soukromém (z toho dvě třetiny jako zaměstnanci a třetina jako zaměstnavatelé). Soukromou firmu vlastnilo 15 % respondentů. Stálé zaměstnání dosud nemělo 5 % a nezaměstnaných bylo 3 %. Bývalí vojáci se nejčastěji uplatnili jako samostatní pracovníci, tj. ředitelé, dealeri, daňoví poradci, podnikatelé, manažeři, správní úředníci ap., z toho 25 % v humanitních oborech a 17 % v oborech ekonomických, technických a administrativních. Pětina vykonávala vedoucí místa. Zhruba 70 % bývalých vojáků se uplatnilo na nižších a středních místech managementu, 60 % vykonávalo profesi spojenou a řídicí funkcí, tj. s vedením podřízených. Pětina pracovala v dělnických profesích. Většina (82 %) vykonávala jen jednu profesi.

Při srovnávání civilního povolání s vojenským oceňovali na své nové profesi především slušné jednání se strany nadřízených, možnost uplatnit své schopnosti, možnost práce v zahraničí, spravedlivé odměňování za vykonanou práci, lepší kvalitu rodinného života, příjemné pracovní prostředí a vyšší společenskou prestiž civilní profese. Naopak ve vojenském povolání byly větší možnosti získat byt a byly tu blíže nespecifikované sociální jistoty.

Polovina respondentů si zajistila místo ještě před odchodem z armády, druhá polovina ji hledala během jednoho až tří měsíců po odchodu do zálohy. Všichni oceňovali výstupní náležitosti vojáků z povolání, které umožňovaly snáze překonávat obtíže spojené se změnou profese. Jen polovina respondentů vykonávala profesi související s jejich vojenskou odborností. Ostatní vykonávali úplně jinou profesi, ale jen polovina litovala toho, že jim nové povolání neumožňuje využívat vojenské znalosti a zkušenosti, kdežto druhá polovina byla ráda, že dělá úplně něco jiného než v armádě.

Nejčastěji vojáci z povolání uplatňovali takové návyky jako je ukázněnost, schopnost podřídit se, dochvilnost a obětavost, dále praktické zkušenosti z práce s lidmi a z organizační práce, méně zkušenosti z práce s vojenskou technikou a vojenské teoretické vědomosti. Nejvíce postrádali praktické znalosti z civilního oboru, zvláště z legislativy, ekonomiky a finančnictví. Třetina se cítila handicapována nedostatečnou znalostí cizích jazyků, desetina prací s počítačem. Rekvalifikace jako výstupní náležitost byla oceňována velmi málo. Ti, kdo však ji absolvovali, ji oceňovali převážně kladně.

Rodinná situace bývalých vojáků z povolání se v naprosté většina nezhoršila, spíše se u 16 % zlepšila, především, že už nemuseli dojíždět (u 2 % však dopomohla k rozpadu rodiny a 3 % kvůli novému zaměstnání musela dojíždět). Jen nepatrná část bývalých vojáků z povolání musela uvolnit vojenský byt, všem ostatním zůstal. Odchod z armády neměl také podstatný vliv na změnu zaměstnání manželky.

Životní úroveň se v průměru příliš nezměnila, a to především díky výsluhovému příspěvku, avšak výrazně diferencovala (u třetiny vzrostla a u další třetiny klesla, z toho u každého cca

patnáctého značně). Polovina měla příjem vyšší (třetina více než o dva tisíce), čtvrtina nižší. Pocit existenční nejistoty měla třetina respondentů. Nejlépe na tom byli ti, kdo okamžitě po odchodu do zálohy nastoupili do vedoucích funkcí v soukromém sektoru. A zároveň ti, kdo mohli navázat na vojenskou kvalifikaci.

Nejhůře na tom byli vojáci starší padesáti let, z nichž 70 % uváděla pokles životní úrovně. Dále na tom byli hůře pracovníci v dělnických profesích a kteří pracovali pouze příležitostně. Stejně však na tom byli i někteří samostatní podnikatelé.

Pokud šlo o vztah k armádě, téměř polovina bývalých vojáků důvěřovala vojenskému velení armády, civilnímu vedení však jen každý šestý, s převahou mladších vojáků z povolání. Kolem 85 % bývalých vojáků udržovalo kontakty s bývalými spolupracovníky, zajímalo se o dění v armádě. Polovina by však nedoporučila někomu z příbuzných sloužit v armádě (doporučila by to jen pětina). Také jen pětina by se znovu stala vojáky z povolání ve stejné odbornosti a desetina v jiné odbornosti. 60 % dotázaných bylo spokojeno se životem v armádě, 25 % nikoli. Čtyři pětiny vojáků nelitovaly, že byly v armádě, nespokojeni byly až v posledních letech. Jen desetina litovala, že do armády vůbec vstoupila. Uváděnými příčinami byly především nejistota vojenské služby, politické důvody, vztahy na pracovišti, jednání nadřízených, nespokojenost se službou, pracovními podmínkami, platem ap. i výhodné zaměstnání v civilu. Je patrné, že názory vojáků z povolání se začínaly postupně blížit názorům občanské veřejnosti. Nositeli pozitivních názorů na armádu byli spíše starší bývalí vojáci z povolání.

Obecně se dá říci, že **naprostá většina vojáků z povolání, kteří opustili armádu v roce 1993, působila v civilní veřejnosti jako tvůrci pozitivního mínění o armádě. Kritickými postoji se pak vyznačovali zvláště nejmladší bývalí příslušníci armády.**

Na adaptaci bývalých vojáků z povolání v civilních povoláních měla vliv i **rekvalifikace, která jim byla poskytována na náklady Ministerstva obrany České republiky před propuštěním z armády.**

Nešlo zdaleka o novou formu, byla zavedena již v roce 1958. V listopadovém období však byla realizována relativně lépe. Byl k tomu i v roce 1992 zřízen Institut vzdělávání a rekvalifikace. Přesto byla rekvalifikace poskytnuta jen každému dvacátému odcházejícímu vojákovi, v posledním období pak každému zhruba desátému.

Zlepšení bylo podmíněno lepší informovaností o této možnosti (dříve o ní nevědělo cca 60 % odcházejících, nyní jen 15 %, tzn., že 85 % je informováno). Proto s rekvalifikací bylo spokojeno až 90 % dotazovaných (s výsluhovým příspěvkem 75 % a s odchodným 65 %). Rekvalifikace také nejvíce pomohla cca pětině dotazovaných, zvláště v adaptačním období. S úrovní rekvalifikace byla nespokojena jen desetina. (Např. s přípravou na výkon dělnických profesí, podnikatelské činnosti, daňového poradenství a účetnictví byli spokojeni všichni, menší byla spokojenost s přípravou na obchodní činnost a řídicí funkce.) Spokojeni byli spíše starší vojáci se středoškolským vzděláním.

Rekvalifikovaní pracovníci se uplatnili více jako podnikatelé, nerequalifikovaní spíše jako zaměstnanci, kde více uplatňovali předchozí vojenské vzdělání. Ze tří čtvrtin si civilní zaměstnání zajistili sami, v ostatních případech za pomoci známých, příbuzných, přátel, inzerce, zprostředkovatelské agentury apod. Ani jeden respondent o to nepožádal vojenskou správu!

Rekvalifikovaní pracovníci pociťovali výraznější existenční nejistotu, protože si zvolili rizikovější profese, a byli tudíž se svými profesemi méně spokojeni. S civilním povoláním bylo však spokojeno 90 % rekvalifikovaných respondentů, zvláště v oblasti daňového poradenství,

účetnictví, podnikání a managementu. Např. zcela spokojeni byli ti, kdo v civilní profesi mohli využít svou vojenskou kvalifikaci a byli ve věku do třiceti let.

Je tedy patrné, že rekvalifikace je významným diferenciálním faktorem, který působí na sociálně ekonomické postavení bývalých vojáků z povolání.

Rekvalifikace přispěla k tomu, že méně odcházeli i do dělnických profesí. Většina také svou rekvalifikaci v nové profesi uplatnila. Vojenskou kvalifikaci využívalo 58 % respondentů (v roce 1991 jen 47 %).

Největší problémy s jejím využíváním měli vojáci na velitelských funkcích. Využívali však některé její složky, resp. návyky jako např. ukázněnost, schopnost podřídit se, dochvilnost, obětavost, zkušenosti z vedení lidí, práce přesčas, organizační zkušenosti, znalost území ap. Zvláště však bývalým vojákům chyběly znalosti legislativy, financí, ekonomiky, fungování podniků, jazyků a práce s počítači.

Snížilo se využití vojenské kvalifikace, nejspíš proto, že vznikají nové profese. Zároveň to ukázalo, že vojenské vzdělání málo počítá s přípravou na tzv. druhou kariéru po skončení služby v armádě, která v budoucnosti nemohla být pro všechny celoživotním povoláním.

Transformace armády měla své důsledky v osobním a rodinném životě vojáků z povolání.

Předně se postupně začínala zhoršovat bytová situace vojáků z povolání (dvě třetiny jich dosud bydlely ve státních bytech, jen pětina u rodičů, desetina ve vojenských ubytovnách a pouze pětadvacetina v rodinných domcích). Armáda již v roce 1992 přišla o více než dvacet tisíc bytů (pokles z 98 tisíc na 75 tisíc, z toho v České republice o 14 tisíc). Přesto v tu dobu pro značné odchody vojáků z povolání, spojené mnohdy i se stěhováním, se zkrátila čekací doba ještě ze dvou let na jeden. Žádostí bylo osm tisíc, je dva tisíce však byt nemělo, tj. 4 % vojáků z povolání. S bytovými podmínkami bylo spokojeno jen 56 % vojáků, zvláště pro nedostatečnou velikost.

Relativně dobrá bytová situace většiny vojáků z povolání byla znehodnocována zejména dojížděním, odloučením od rodin a stěhováním. Dojíždění se týkalo až poloviny dotazovaných, z redislokováných útvarů pak dvou třetin. Polovina z dojíždějících se do nových posádek převážně z rodinných důvodů nechtěla přestěhovat, protože si ve starých posádkách vybudovala dobré sociální a hmotné zázemí. Byly pro ně výhodné i finanční kompenzace za dojíždění. Odloučena nikdy nebyla v tu dobu více než čtvrtina vojáků z povolání (v roce 1987 téměř třetina).

Nárůst odloučených byl podmíněn redislokací, protože v nových posádkách dostala ihned byt jen třetina důstojníků a praporčíků. Odloučenost negativně ovlivnila rodinný život více než poloviny ženatých respondentů (33 % specifikováno jako nedorozumění, u 17 % jako příčina konfliktů a u 2 % vedla k rozvodu). Z rozvedených jen 12 % nežilo nikdy odloučeně.

Při redislokaci však změna posádky vyhovovala dvěma třetinám šetřených. Častější stěhování objektivně podmiňovalo nárůst konfliktů v rodině. Zatímco u těch, kdo se dosud nestěhovali, se konflikty vyskytovaly jen u každého dvacátého, u stěhujících se pětkrát již u každého třetího. Bytová a rodinná situace působila na spokojenost se službou v armádě. Z odloučených s ní bylo spokojeno jen 57 %, z ostatních 80 %. Podobně tomu bylo u dojíždějících a často se stěhujících. Odloučení se negativně projevovalo i v životní úrovni rodin. Rodiny vojáků z povolání byly lépe vybaveny předměty dlouhodobé spotřeby, méně však nemovitostmi, kterých se navíc museli při redislokaci vzdát.

Transformace armády ztížila také možnosti zaměstnání manželek vojáků z povolání (jejich zaměstnanost se snížila o 20 %) a umístění jejich dětí do předškolních zařízení. Manželky měly také menší možnost využívat v zaměstnání svou kvalifikaci, a to zvláště ty, které se v poslední

době stěhovaly (65 % mělo zaměstnání neodpovídající jejich kvalifikaci - ve srovnání se 41 % ve stálých posádkách a 39 % před rokem 1990). Pro polovinu rodin byl příjem manžela jediným příjmem (dříve jen pro třetinu).

Dříve také manželky hlavně nepracovaly proto, že pečovaly o malé děti, v době výzkumu proto, že nebyl dostatek přijatelných pracovních příležitostí. Dalšími důvody pak byly nemožnost sehnat jakoukoli práci, umístit děti do předškolních zařízení (snížení z 84 % na 58 %), častá nepřítomnost manžela doma a zdravotní důvody. Snížila se o možnost pomoci širší rodiny.

Radou humanizačních opatření se zvýšilo množství volného času vojáků z povolání, a to zvláště udělováním náhradního volna za služby, krátkých dovolených, prodloužením řádné dovolené, snížením počtů služeb ap. Pracovní doba se tak snížila z průměrných deseti hodin denně na devět. Méně se to však týkalo reorganizovaných a redislokováných jednotek.

Kromě sportovních možností se však zhoršily všechny ostatní podmínky pro využití volného času. Mj. i proto, že řada útvarů byla redislokována do posádek, kde dříve byla sovětská vojska, tedy do většinou zdevastovaných prostorů a v menších lokalitách. V nových posádkách se také zhoršily celkové životní podmínky (zásobování, vzdělání, služby, lékařská péče, úřady, vztahy obyvatel ap.).

Celkově je patrné, že organizační změny vážně zasáhly do života vojáků z povolání a nadřazení tomu věnovali jen malou pozornost.

Lepší situace byla pouze při řešení bytových problémů, stravování a uvolňování k návštěvě rodin. Podle mínění dotazovaných u poloviny z nich životní úroveň klesla částečně, u třetiny značně. Jen každý pětadvacátý konstatoval zlepšení. Přitom rodinný život byl primární hodnotou vojáka z povolání. Do pozadí však ustoupily zájmy o veřejnou činnost. Začínal se projevat vyšší zájem o vedlejší pracovní činnost, který by kompenzoval nedostatečné odměňování.

Některé změny v osobním a rodinném životě vojáků z povolání, zejména pokles životní úrovně, nespokojenost s výší služebního příjmu, nárůst odloučenosti od rodiny ad. se negativně projevy v úrovni celkové spokojenosti v armádě.

Zvýšil se počet nespokojených a snížil počet spokojených s výhradami a celkově spokojených. Nejvyšší míra nespokojenosti byla u redislokováných a dále u reorganizovaných útvarů. Jen čtvrtina vojáků měla pocit existenční jistoty, dvě třetiny pociťovaly nejistotu, což spolu se zbytkem tvoří tříčtvrtinovou většinu bez pracovních perspektiv.

Šetření osobních pocitů ukázalo, že 27 % vojáků z povolání pociťovalo strach, obavy a nejistotu, 23 % bezmocnost, 16 % neklid a nesoustředěnost, 10 % únavu, 8 % vztek a zuřivost a 1 % nudu. Jen 9 % mělo pocit vyrovnanosti, 4 % si myslelo, že vše jde, jak má. Pouze po jednom procentu mělo pocit úspěchu a že se vše daří či měli pocit štěstí. Ke špatným pocitům vojáků z povolání přispívala jejich nízká informovanost. Manželek se stav dotýkal ještě vážněji, protože pocit strachu, obav a nejistoty mělo jejich téměř dvojnásobné množství, než manželé - 47 %. Jen o něco více než třetina vojáků z povolání se orientovala na službu v armádě jako na celoživotní povolání, resp. jak dlouho je armáda bude potřebovat. Šlo však především o vojáky sloužící více než dvacet let, tedy čtyřicetileté a starší. Stejný počet považoval službu v armádě za dočasnou, v podstatě čekali na dovršení nároku na příspěvek za službu. Téměř třetina pak uvažovala o aktuálním odchodu z armády, a to většinou, jak se jim naskytne v civilu vhodná příležitost.

Samostatným problémem bylo **sociální zabezpečení vojenských důchodců**. Výzkum prokázal, že neodpovídalo jejich potřebám, protože téměř se všemi formami sociálního zabezpečení nebyli vojenští starobní důchodci spokojeni. Míra jejich spokojenosti souvisela i s jejich

celkovou životní spokojeností. Třetina měla zájem o novou formu sociální péče – domovy vojenských důchodců. V aktivitách důchodci preferovali pasivní formy. Jen čtvrtina měla zájem o činnost v klubech vojenských důchodců. Armáda poskytovala svým bývalým příslušníkům v naprosté většině jen péči vyplývající ze zákonů. Jiné formy téměř neexistovaly. Vyjádřily se tak dvě třetiny dotázaných.

Míra úmrtnosti vojáků z povolání byla dvakrát nižší než u ostatní mužské populace. Průměrná střední délka vojenských starobních důchodců byla 13,85 roku, tzn. že dožívali o 3 až 5 let déle než ostatní mužští důchodci. Střední délka života devatenáctiletých vojáků z povolání byla o osm let delší než u obecné populace stejného věku. S růstem věku se rozdíl postupně zmenšoval až u nejstarších věkových kategorií zanikal. Tzn. že vliv specifické zátěže, typické pro vojenskou profesi, se na úmrtnosti vojáků z povolání projevoval se značným časovým odstupem.

Starobním důchodcům bylo při odchodu z armády v průměru 52 let, starobní důchod jim byl přiznán v průměru v 57 letech. Po odchodu z armády byla jejich průměrná délka života více než 18 let. Starobní důchod pobírali 13 let. Průměrný věk jejich úmrtí byl 70,8 roku. Střední délka života vojáků z povolání, kteří odešli do starobního důchodu v 56 až 60 letech, byla 20,44 roků.

Lepší parametry vojáků z povolání byly pravděpodobně podmíněny skutečností, že vojákem z povolání se může stát jen občan s dobrým zdravotním stavem, péče o jeho zdraví byla na vyšší úrovni, více pečoval o tělesnou zdatnost, měl vyšší vzdělanostní a kulturní úroveň i kvalitnější životní styl.

Personální budoucnost armády

Ambivalentní důsledky personální transformace armády, odzbrojovací procesy, snižování počtů armád, růst pacifistických nálad i poměrně vysoká míra zaměstnanosti vedly stále k pesimističtějším vizím pokud jde o personální zajištění existence armády.

Zatím byly základním zdrojem obnovy praporčického a důstojnického sboru především střední vojenské odborné školy a gymnázia. Např. na vojenské vysoké školy přicházelo v té době dvakrát až třikrát více absolventů vojenských středních škol, zvláště vojenských gymnázií, než civilních maturantů. Vojenská gymnázia však ministerstvo obrany rušila. Nemluvě již o tom, že se vyžadovalo a vyžaduje středoškolské vzdělání i pro praporčíky. Proto se velení armády začalo mj. zabývat i možnostmi rekrutace absolventů civilních vysokých škol do Armády České republiky.

Šetření se zaměřilo na studenty a absolventy lékařských a technických fakult. Při vysoké míře odmítnutí vyplnit dotazník (až 85 %), projevila zájem o vojenské povolání jen třetina respondentů, a to nejčastěji na dobu do pěti let. O dlouhodobější službu měl zájem jen každý patnáctý, a to zvláště z řad nezaměstnaných lékařů. Zájemci požadovali finanční náhradu v rozsahu 80 až 120 tisíc Kč, měsíční stipendium 1800–2000 Kč (mimo event. školné), čistý měsíční příjem 10 až 15 tisíc Kč, a za to byli ochotni sloužit na délku závazku 1,5 až 2 roky služby za každý rok studia. Dalším faktorem při rozhodování vstoupit do armády byla možnost volby místa posádky a přidělení bytu. Značná část dotazovaných podmiňovala volbu vojenské profese i postavením armády ve společnosti.

Zájemci o službu v armádě preferovali stálou a dobře organizovanou práci v dobrém kolektivu, sociální jistoty, možnost profesionálního vzestupu, dosažení společenského postavení a úspěchu. Většinou však vůbec nebyli informováni o životě a práci v armádě.

Bylo zřejmé, že v budoucnosti bude možné, stejně jako např. v USA, získat zájemce o vojenské povolání mezi studenty a absolventy civilních vysokých škol. Předpokládalo by to ovšem dlouhodobou koncepci a ekonomickou kalkulaci, zda se takový postup vyplácí a ve kterých případech. Úroveň postgraduální vojenské přípravy těchto zájemců o vojenské povolání by však v každém případě měla být tak náročná, aby dosahovali přinejmenším stejné profesionální úrovně jako absolventi vojenských vysokých škol.

Literatura – výzkumy a studie:

- Problematika vnější bezpečnosti ČSFR v programech vítězných politických stran: Volby 1992.* Zpracoval FELCMAN, O. Praha: Institut pro strategická studia, červen 1992.
- Historické souvislosti vývoje územního uspořádání ČSFR a rizika vzniku samostatné České a Slovenské republiky.* Zpracoval FELCMAN, O. Praha: Institut pro strategická studia, 1992.
- Analýza a prognóza vývoje Společenství nezávislých států 1989-1995.* Zpracoval TAX, P. Praha: Institut pro strategická studia, 1992.
- Názory na československou armádu.* Odpovědný řešitel HERZMANN, J. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění, listopad 1991.
- Legitimita armády a vztah k příslušníkům ČSA.* Autor DUBEN, P. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, prosinec 1991.
- Nedílná velitelská pravomoc a participativní řízení.* Autor KNOBLOCH, F. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, duben 1992.
- Názory armádní veřejnosti na práci orgánů sociálního řízení.* Autor FORRO, K. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, září 1991.
- K některým strategickým otázkám využití psychologických služeb v Čs. armádě.* Autor JAROŠ, L. Praha: Institut pro strategická studia, 1992.
- Názory velitelů na problematiku právního vědomí příslušníků armády.* Autor ONDRUŠKA, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, červenec 1992.
- Hodnotové orientace československé mužské mládeže: Souhrnná zpráva výzkumu.* Autoři jednotlivých částí: SLEJŠKA, D., STANĚK, M., VLACHOVÁ, M., HENDRYCH, J., ČERMÁK, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, prosinec 1991.
- Vůle k obraně a vztah k armádě.* Autor SARVAŠ, S. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, 1992.
- Vztah vojáků v základní službě k duchovním hodnotám a k náboženství.* Autor ŠECL, V. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, listopad 1991.
- Názory vojáků odcházejících do zálohy na některé otázky vojenské služby.* Autor ONDRUŠKA, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, únor 1992.
- Pracovní motivace vojáků z povolání.* Autor ŘEZÁČ, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, srpen 1991.
- Podmínky a náplň služební dráhy vojáka z povolání: Sociální a profesionální diferenciacie a mobilita vojáků z povolání Čs. armády.* Autor TEMNÁK, Š. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, 1991.
- Důvody odchodu mladých vojáků z povolání z armády.* Autor ŘEZÁČ, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, duben 1992.
- Obyvatelstvo České republiky a evropská bezpečnostní integrace: Empirická studie na základě analýzy empirických dat IVVM a STEM.* Autor SARVAŠ, Š. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, 1994.
- Možnosti rekrutace studentů a absolventů civilních vysokých škol do Armády České republiky.* Autor ŠPAČEK, D. a kol. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, únor 1994.
- Vztahy mezi vojáky a otázky adaptace na vojenskou základní službu.* Autor ČERMÁK, J. a kol. Praha: Ústav aplikovaných sociálních výzkumů, listopad 1993.
- Důvěra v ministra obrany České republiky.* Zpracoval HENDRYCH, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, červenec 1993.
- Bývalí vojáci z povolání jako tvůrci veřejného mínění o armádě.* Autorka VLACHOVÁ, M. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, květen 1994.
- Efektivnost rekvalifikace vojáků z povolání poskytované na náklady MO ČR před propuštěním z armády v návaznosti na výkon jejich civilního zaměstnání.* Autor ŠUGÁR, J. a kol. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, březen 1994.
- Názory vojenské a civilní veřejnosti na aktuální otázky života armády.* Autor CACH, Z., ŠUGÁR, J. a kol. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, srpen 1993.
- Vybrané aspekty sociálního zabezpečení vojenských důchodců.* Autor ŠUGÁR, J. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, srpen 1993.

- Občané České republiky o armádě České republiky: Komparace civilní a armádní větve průzkumu veřejného mínění.* Autor CACH, Z. Praha: Vojenský ústav sociálních výzkumů, červenec 1993.
- Některé důsledky transformace armády v osobním a rodinném životě vojáků z povolání.* Autor ŠUGÁR, J. a kol. Vojenský ústav sociálních výzkumů. Praha, prosinec 1992.
- Profilující znaky uchazečů o službu v českém praporu mírových sil OSN-UNPROFOR.* Autor PAZDERA, B. Fakta, Oddělení výzkumů VÚPIS, září 1994.
- Sociální důsledky transformace armády v osobním životě vojáků.* Autor ŠUGÁR, J. Praha: Fakta 6. Vojenský ústav sociálních výzkumů.
- Co očekávají od státu? Názory vojáků z povolání.* Autor DUBEN, P. Praha: Fakta 12. Vojenský ústav sociálních výzkumů.
- Budou chtít sloužit? Představy mladých mužů o budoucnosti státu a jejich vztah k obraně, armádě a vojenské službě.* Autorka VLACHOVÁ, M. Praha: Fakta 14. Vojenský ústav sociálních výzkumů.
- Atraktivnost vojenského povolání v naší republice.* Autor CACH, Z. Praha: Fakta 16. Vojenský ústav sociálních výzkumů.
- Prestíž vojenského povolání z pohledu vojenských profesionálů.* Praha: Fakta 17. Vojenský ústav sociálních výzkumů. Ústav aplikovaných sociálních výzkumů, pedagogických a psychologických služeb.

Podstata existence armády je dána její připraveností na události, o kterých všichni doufáme, že nenastanou. To je ale současně také problém armády – když dlouho nenastávají, v takzvaném zbytku společnosti se začínají projevovat tendence projevující se otázkami typu Na co my tu armádu vlastně máme? Odpověď je prostá – musíme si uvědomit, že ji máme právě na to, aby byla připravena na události, o kterých doufáme, že nikdy nenastanou. Ale ony by mohly nastat tím spíše, zejména v oblasti vojenského ohrožení, čím menší bychom armádu měli. ...

Máme tři oblasti specializace, v nichž chceme dosahovat opravdu špičkové úrovně. Vedle pasivních radarových sledovacích systémů jsou to se záchranářstvím, s civilní ochranou a se spoluprací s IZS již přímo související ochrana proti zbraním hromadného ničení a vojenské zdravotnictví, tedy polní nemocnice a vše, co je s touto problematikou spojeno.

***Pohledem ministra obrany
(z rozhovoru ministra obrany Karla Kühnla pro Rescue Report 21. 4. 2005)***